

På vilka sätt kan runinskrifter höra samman?

Av Per Stille

1. Inledning

I diskussionen om runstenars betydelse för förståelsen av en viss tids förhållanden kan man behöva reflektera över ett grundläggande förhållande, nämligen på vilka sätt de olika runinskrifterna, runstenarna och runmonumenten kan höra samman. Runristningar kan ses utifrån olika kronologiska sammanhang. Dels ett vidare bestämt av att de delar sin tids ornamentik eller språkformer eller är uttryck för sin tids samhälle och föreställningar. Dels ett snävare genom att de refererar till samma personer eller händelser. Inskrifter som ägnas minnet åt samma personer eller som är beställda av samma personer har självfallet en mycket nära samhörighet. Är inskrifterna förfärdigade av samma person snävas också tidshorisonten in. Kan man följa en bestämd ristares utveckling finns det också möjligheter att bestämma var i produktionen en viss ristning kan tänkas ligga. Här ska jag försöka säga något allmänt om dessa saker med särskild referens till Ravnunga-Tokes inskrifter.

2. Runstensmonumenten och deras placering

De stora runverken har en tendens att behandla varje inskrift eller inskriftsfragment för sig. Detta är fullt rimligt, men skymmer att skilda inskrifter på olika sätt kan visas höra samman. Inte minst viktigt är det att beakta sådana förhållanden om man vill behandla uppgifterna i runverken statistiskt.

Runverken ställer i allmänhet upp inskrifterna utifrån objektet som de är ristade på. Det innebär bland annat att fragment som skilts åt kan uppföras som olika ristningar. Så har Magnus Källström kunnat visa att U 405 och U Fv1954;1 är delar av en och samma sten.¹ Ibland har runstenar upptagits dubbelt i runverken, vilket i allmänhet beror på att en äldre uppteckning har missförstått. DR 64 och DR 65 är i själva verket samma sten vilket Moltke påpekat.² Någon gång kan en missförstådd uppteckning leda till en konstruerad inskrift som aldrig har funnits, såsom U 981†.³ I runverken har också smugit sig in en del förfalskningar. Jag har haft anledning att diskutera fyra ristningar som enbart finns som avbildningar hos Rickard Dybeck.⁴ En annan trolig förfalskning är Östra Skramstenarna Ög 27-28 utförd av Johan Hadorph som ett led i att hävda Gotlands ursprungliga svenska anknytning.

Ännu en sak som man bör ta i beaktande när man diskuterar antalet ristningar i runverken är i vad mån flera ristningar tillsammans utgör ett runmonument. Denna företeelse är troligen vanligare i mellansverige än vad den är söderut, även om vi i Skåne har goda exempel i Hunnestads- och Västra Strömonumenten. I Fjädrundaland motsvarar 168 vikingatida runstenar omkring 152 olika monument.⁵ I beteckningen monument avses här runstenar som ursprungligen placerats bredvid varandra och där texterna varit avsedda att läsas tillsammans. Man kan peka på U 766 och

U 767 där texten fortsätter från den ena ristningen till den andra. Det finns också sådana ristningar där samma eller mycket likartad text återfinns på två ristningar som står nära varandra, som U 723 och U 724. Inte sällan återfinns tillsammans med inskriftsförsedda stenar stenar enbart försedda med ornamentik. Man vågar nog påstå att det övervägande antalet enbart ornamentikförsedda stenar ursprungligen har stått tillsammans med en textförsedd sten.

Inte alltid uppfylls de nämnda kriterierna. Om två eller flera ristningar med likartad text har rests på olika ställen kan vi naturligtvis inte betrakta dem som ett monument. Däremot är det viktigt att konstatera om de är resta av samma beställare vid samma tillfälle och i samma syfte. I en del av dessa fall finns ristningarna troligen som gränsmarkeringar på var sin sida om en viss gård, såsom U 644 och U 654.⁶ Det finns också exempel på att en ristning har stått vid en gård och den andra vid ett relativt avlägset hamnläge som gården kan tänkas ha utnyttjat.⁷ Även om det kan visas att stenar har flyttats under tidernas lopp är det i dessa fall ändå en troligare lösning att stenarna verkligen har varit resta på eller vid den plats de senare påträffats.

Att platserna där två likartade ristningar påträffats inte behöver vara närliggande har vi ett exempel på i DR 127 och Vg 122 vilka omnämner hur Tore reser stenen efter sin kamrat Karl. Dessa återfinns dels i Hobro på Jylland, dels i Ås i Västergötland. Det väcker naturligtvis en mängd tankar om förbindelserna mellan orterna och personernas verksamhetsområde. Man får naturligtvis vara oerhört försiktig med att dra några slutsatser av ett ännu så länge helt unikt fall.

Ett annat intressant fall återfinns bland några av Jarlabankes ristningar i Uppland. I allmänhet har man antagit att en grupp av dessa, U 127, U 164, U 165, U 212 och U 261, ursprungligen har stått tillsam-

mans och utgjort ett monument längs en uppbyggd vägbank.⁸ Ett gemensamt element i inskrifterna är att Jarlabanke hävdar att han ägde hela Täby. På ena sidan av U 212 hävdar han dessutom att han ägde hela hundaret. Senare har tre av stenarna flyttats och återfinns nu vid tre kyrkor, Danderyd, Fresta och Vallentuna. Jag skulle vilja framkasta som en möjlighet att det rör sig om en avsiktlig förflyttning under Jarlabankes livstid där han har velat markera sin närvaro vid dessa tidiga kyrkplatser och så ytterligare styrka de anspråk han gör i ristningarna.

Vad jag skulle vilja säga utifrån dessa exempel är att man mycket väl kan räkna med att Ravnunga-Tove (som jag uppfattar som beställare av stenarna) rest de tre stenarna DR 26, 29 och 34 i anslutning till de ställen där de påträffats. Anledningen kan som eventuellt i fallet Jarlabanke vara att han velat markera sin närvaro eller sitt inflytande över eller på dessa platser. Möjligen kan förhållandet att stenarna är resta på olika platser vara ett memento mot att alltför säkert hävda att den hög som omnämns i två av inskrifterna nödvändigtvis måste befinna sig i närheten.

3. Runstensresare, ihågkomna och runristare

Ristningar kan som ovan nämnts förbindas med varandra på fler sätt och på så sätt ge en tidshorizont, liksom en social horisont. Henrik Williams har för svenska ristningar gjort en lista med genealogiskt innehåll.⁹ Birgit Sawyer har gjort två motsvarande uppställningar över ristningar i Uppland, dels utifrån vilka som omnämns i ristningen, dels över ristningar som i övrigt hör samman.¹⁰ Problematiskt kan det dock vara att belägga att ett namn som förekommer i två eller flera inskrifter verkligen refererar till en och samma individ. Diskussionen omkring ristningarna i Læborg och Bække rör ju främst frågan om det är samma Tyra

som nämns i Jellingmonumenten. För att besvara sådana frågor måste man ta in andra faktorer som kan tala för eller emot. Här vill jag dock snarare försöka svara på frågan vem Ravnunga-Tove var, eller snarare om han var ristare eller beställare av monumenten.

En viktig faktor som förbinder runristningar är deras produktionssätt eller mer precist, vem som har utfört dem. Utifrån det mellansvenska runstensmaterialet är det naturligt att tala om enskilda runristare. Det går att visa hur ett antal runristare har utfört ett stort antal ristningar i Mälardalen. Utifrån deras produktion kan vi följa dem i tid och rum. Genom att vi i flera fall känner deras namn är det lätt för oss att föreställa oss dem som verkliga individer med bestämda levnadsförhållanden.

När det gäller attribueringar av ristningar till bestämda ristare bör dock två saker framhållas. För det första att långt ifrån alla tidigare attribueringar till bestämda ristare har gjorts på grundval av större eller noggrannare undersökningar. Jan Axelsons bok *Mellansvenska runristare* försöker fånga upp samtliga attribueringar som har skett till namngivna ristare.¹¹ Så kan man där finna som uppslagsord 146 namngivna ristare till vilka inte mindre än 835 ristningar attribueras. Dock är bortåt hälften av dessa uppslagsord tvivelaktiga eller orimliga. Anledningarna varierar. Ofta rör det sig om olika forskares felläsningar och feltolkningar. Ett och samma namnbelägg kan rentav förekomma som flera uppslagsord. Tyvärr har många missförstått karaktären av Axelsons arbete och trott att det rör sig om en samlad bedömning av vilka ristare som faktiskt har funnits och att man utan vidare kan utgå ifrån de ristningar som står uppräknade och därigenom få en god korpus över enskilda ristares verk. Detta är inte möjligt, även om Axelson ger en god hjälp att få en ingång i diskussionerna kring en-

skilda ristare. Mycket har dock hänt på detta område sedan boken kom ut.

Det andra som jag skulle vilja ta upp är Erik Brates metod att utgå ifrån vad han kallade signerade inskrifter och utifrån egenskaper som finns på dessa försöka hitta liknande ristningar.¹² Metoden var god för hans tid och mycket av det som han kom fram till står sig väl. Den har dock bristen att den inte ger en infallsvinkel till helt anonyma ristare. Man kan också säga att den är en onödig omväg. Om man som Brate antar att man utifrån likheter mellan två ristningar kan sluta sig till att det är fråga om samme ristare så är detta naturligtvis lika giltigt oavsett om ristarens namn finns i ristningen eller inte. Detta senare har relevans för dansk runforskning. Säkra ristarnamn är så få att materialet överhuvudtaget inte kan behandlas utifrån sådana. I *Danmarks runeinskrifter* framställs därför också uppgiften att attribuera ristningar till bestämda ristare som nära nog omöjlig.¹³

Det är självklart att om en ristare har utfört en stor mängd ristningar är det lättare att identifiera hans (eller hennes) verk. På så sätt har det betydelse att det danska materialet i jämförelse med det mellansvenska är betydligt mindre. Den större geografiska och tidsmässiga spridningen gör det också troligt att antalet ristningar per ristare är lägre i det danska materialet. Det är också fullt möjligt att det danska materialet har sämre representativitet, dvs. att relativt sett mindre del har bevarats och är känd idag. Ytterligare en försvårande omständighet är att den utförliga ornamentik på mellansvenska ristningar som hjälper att hitta ristarnas särdrag saknas i en stor del av det danska materialet. Likafullt finns ändå möjligheter att undersöka anordningen av runtexten tillsammans den sparsamma ornamentik som ändå finns, det går att undersöka runformer, ortografi och formelspråk.

Även huggningsteknik kan i framtiden visa sig vara ett hjälpmedel. Med tanke på att det danska materialet är begränsat borde det vara möjligt att urskilja egenheter i ristningarna som skulle kunna tillåta en bedömning att vissa ristningar knappast kan vara utförda av samma ristare, medan andra troligen är det. Ett sådant arbete skulle säkert kunna visa sig fruktbart ur många synpunkter.

Likheter i olika ristares sätt att arbeta kan självfallet försvåra arbetet med attribueringar, men det kan också ge anledning till att diskutera relationen mellan olika ristare. Jag vill peka på den relativt troliga kedjan av runristare Äskel, Fot och Torgöt Fotsarve där man kan ana tre generationer runristare som lärt och lärts upp i samma krets. Eftersom det troligen är Torgöt Fotsarve som har utfört Simris 1, DR 344 (fig. 1), kan kedjan också ha ett visst intresse ur dansk synpunkt. Torgöts ristning är dock ett unikt exempel på en ristare som är verksam långt från sitt vanliga verksamhetsområde, och man behöver knappast leta runristare så långt bort. Däremot borde det kunna vara relevant att jämföra danska ristningar med samtida småländska och västgötska.

4. Danska runristare

Vad har då sagts om danska runristare? I *Danmarks runeindskrifter* finns angivna 22 grupper med sammanlagt 60 inskrifter. Det rör sig alltså i huvudsak om ett par tre ristningar per grupp. De flesta av runristarna bakom dessa grupper är anonyma. Fem namn ges dock på vikingatida runristare som utfört mer än en ristning: Ravnunga-Tue, Toke smed, Åver, Sote och Træbene-Sønne. Frågan är om detta verkligen rör sig om runristare eller inte. Bakom nämnandet av flera av dessa namn ligger en tanke om en speciell 'runemesterformel' med magisk innebörd som under tidernas

Fig. 1. Simris 1, DR 344. Efter Wimmer 1893-1908.

lopp har övergått till en ristarformel, signatur. Det finns all anledning att ta upp detta synsätt till förnyad debatt. Själv har jag utifrån ett perspektiv med svenska runristningar ytterst svårt att se någon anledning till att uppfatta Ravnunga-Tove, Toke smed och Sote som något annat än beställare av ristningarna, eftersom deras namn förekommer i typiska minnesformler.¹⁴ Kan de förutom att vara beställare dessutom ha varit de som fysiskt utfört monumentet? Att denna tanke kommit upp tycks hänga samman med en alltför bokstavlig läsning av uttryck som 'högg runorna'. Verben 'hugga' och 'rista' har uppfattats som att de markerar den person som fysiskt utför handlingen. Sällan läggs dock en motsvarande bokstavlig innebörd i verb som 'resa', 'sätta' och 'göra'. Personerna som omnämns i de danska runristningarna hör säkerligen i allmänhet till samhällets främsta skick. Det är svårt att tänka sig detta kombinerat med ett rent hantverksarbete och därför ställer jag mig skeptisk till Ravnunga-Tove som ristare. Annorlunda förhåller det sig med de senare mellansvenska runristningarna som utifrån texternas innehåll och den stora spridningen bör hänföra sig till en ordinär bondebefolkning. Man kan gott säga att fortfarande är vi inte helt klara över funktionen av den utförrarformel som återfinns i framför allt de sena mellansvenska ristningarna (och som ej bör förväxlas med minnesformeln). Jag har föreslagit att ristaren kan ha velat markera sitt förhållande till den ihågkomne och hans släkt.¹⁵ Runristaren kan också ha velat visa sig delaktig i den funktion som monumentet kan ha haft förutom den att vara minnesmärke. Särskilt i en kristen kontext där stenen kan ses som en manifestation av kristen tro skulle detta kunna vara relevant.

Kan man förvänta sig utförrarformler i det danska materialet? Med tanke på att dessa formler i det svenska materialet framför allt hör till perioder som ligger

senare än det danska materialet (förutom Bornholm) kanske det inte är självklart. Från Bornholm har vi dock i DR 404 ett möjligt exempel på en utförrarformel. Skulle man tänka sig att utförrarformler är något som dyker upp sent i det danska materialet öppnar det däremot för intressanta nytolkningar av vem Gorm i DR 4 (fig. 2) kan tänkas vara, nämligen en av beställarna.

5. *Ravnunga-Toves runmonument*

Även om Ravnunga-Tove inte själv har förfärdigat DR 26, 29 och 34 är det fullt möjligt att han anlitat samma runristare. Runformerna är desamma, dock har de inga typiska särdrag som binder dem till en bestämd ristare. Skiljetecknen skiljer sig åt därigenom att tecknet med tre punkter som finns i DR 26 saknas i de övriga. DR 34, som dock är ofullständigt bevarad, avviker genom att sakna skiljetecken. Anordningen i band där runor utgör avslutning är gemensam för ristningarna. Inga klara skillnader i ortografi finns, men inte heller särskilt många distinktiva drag. Samma misstag i skrivningen av verbet 'gærva' med glömd redruna förekommer i DR 29 och 34. Vid inspektion den 4 oktober 2002 tyckte jag mig inte kunna konstatera några märkbara skillnader i ristningssätt. Runlinjerna var huggna relativt djupt med jämn botten i alla tre ristningarna. Jämför man de tre nämnda ristningarna med DR 30 kan man säga att slingans avslutning avviker. Tyvärr saknas de karakteristiska man- och osrunorna i alla inskrifter utom DR 30. Björkrunan har dock glasögonform i DR 30 (fig. 3) i motsats till DR 29. Ortografin skiljer sig däremot kraftigt åt mellan DR 30 och de övriga ristningarna. Det är mindre troligt att denna ristning är utförd av samma ristare som de övriga. Att olika ristare har utfört ristningarna kan tala emot att också inskriften på DR 30 skulle nämna Ravnunga-Tuve.

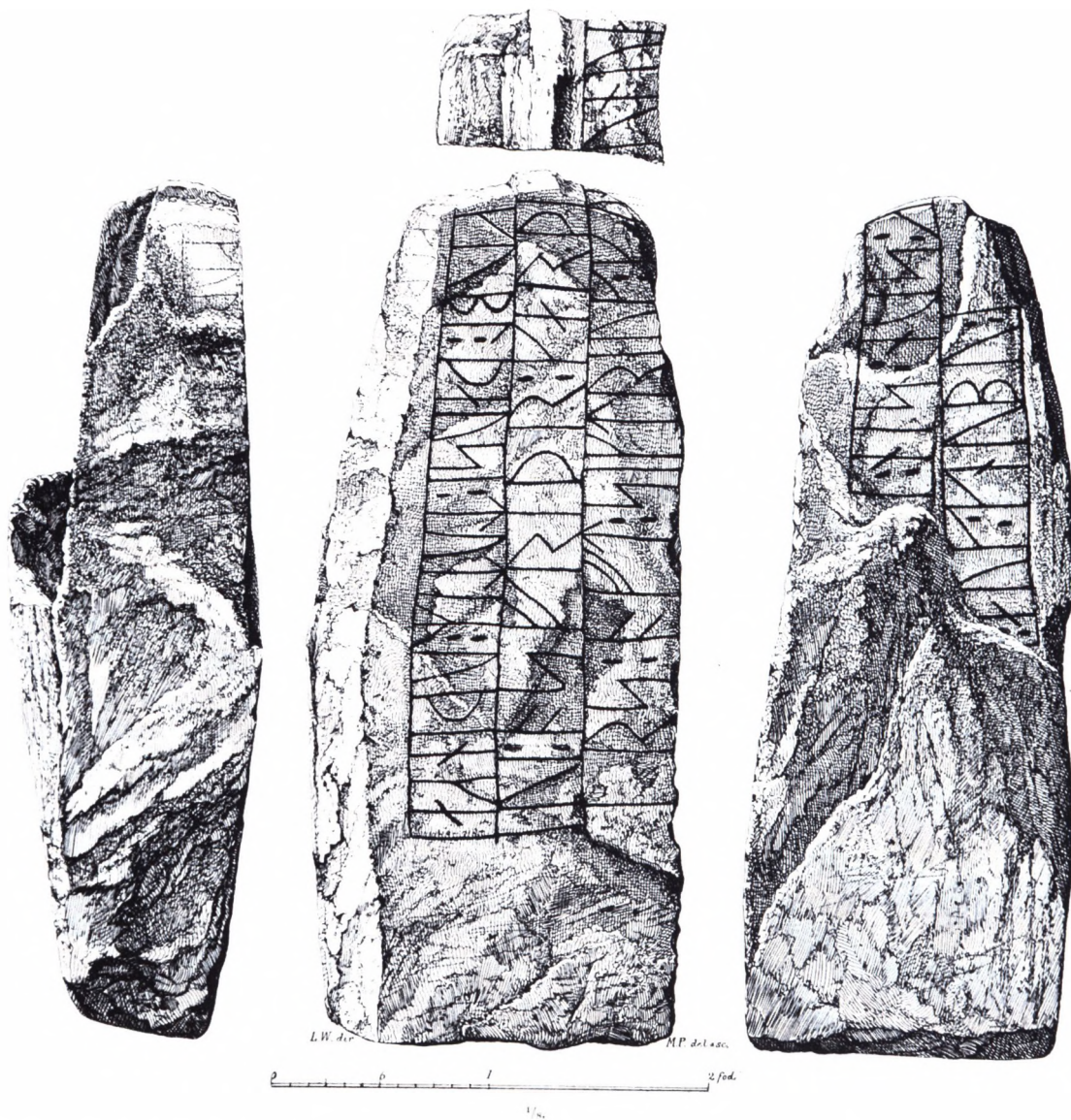

Fig. 2. *Haddeby 4, DR 4. Efter Wimmer 1893-1908.*

Fig. 3. Bække-stenen, DR 30. Efter Wimmer 1893-1908.

En uppslagsända när det gäller att komma vidare kring problemen omkring Ravnunga-Tove är just att undersöka runristarnas verksamhet. Om vi möter samma ristare i Ravnunga-Toves tre inskrifter är det kanske möjligt att vi genom att bestämma hans övriga verk också kan få en uppfattning om när och i vilket socialt sammanhang han arbetat. Kanske kan det i sin tur ge material för en närmare bestämning av vilka Ravnunga-Tove och Tyra var.

Noter

1. Källström 1999. De svenska runstenarnas beteckningar (signa) hänför sig till Samnordisk runtextdatabas, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet (<http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>) och bygger främst på de landskapsvis givna numren i *Sveriges runinskrifter* resp. artiklar i *Fornvännen*.
2. Moltke 1985 s. 551.
3. Lerche Nielsen 2003 s. 202.
4. Stille 1999 s. 184.
5. Stille 1999 s. 28.
6. Stille 2004.
7. Stille 1999 s. 204 n. 4.
8. Gustavson & Selinge 1988.
9. Williams 1990.
10. Sawyer 2000.
11. Axelson 1993.
12. Brate 1925.
13. *Danmarks Runeindskrifter*. Text, sp. 930 ff.
14. Stille 1999 s. 129.
15. Stille 1999 s. 147.

Litteratur

- Axelson, Jan: *Mellansvenska runristare. Förteckning över signerade och attribuerade inskrifter*. Runrön 5. Uppsala 1993.
- Brate, Erik: *Svenska runristare*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvetets Akademiens handlingar. N.F. 13:5. Stockholm 1925.
- DR = *Danmarks Runeindskrifter*. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirking af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. København 1942.
- Fornvännen*. Tidskrift för svensk antikvarisk forskning. 1-. 1906 ff.
- Gustavson, Helmer & Klas-Göran Selinge: Jarlabanke och hundaret. Ett arkeologiskt/runologiskt bidrag till lösningen av ett historiskt tolkningsproblem. *Namn och Bygd* 76. 1988, s. 19-85.
- Källström, Magnus: *Torbjörn skald och Torbjörn – studier kring två mellansvenska runristare*. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk Stockholms universitet). Stockholm 1999.
- Lerche Nielsen, Michael: Från prästgården till drottning Disas Samna. Två problematiska runstenar från Gamla Uppsala. *Fornvännen* 98. 2003, s. 195-205.
- Moltke, Erik: *Runes and their origin, Denmark and elsewhere*. Copenhagen 1985.
- Samnordisk runtextdatabas*, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet (<http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>).
- Sawyer, Birgit: *The Viking-Age Rune-Stones. Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia*. Oxford 2000.
- Stille, Per: *Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering*. Runrön 13. Uppsala 1999.
- Stille, Per: Finns det runsvenska mansnamnet Gildi på U 644 och U 654? I: *Blandade runstudier* 3. Runrön 18. Uppsala 2004, s. 71-75.
- Sveriges runinskrifter*. Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvetets Akademien. 1-. 1900 ff. Stockholm.
- Williams, Henrik: *Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Runrön 3. Uppsala 1990.
- Wimmer, Ludvig Frands Adalbert: *De danske runemindesmarker* 1-4. København 1893-1908.